

УДК 349.22

Євгеній Подорожній,

канд. юрид. наук, старший науковий співробітник,
доцент кафедри адміністративного права та процесу
Харківського національного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В ТРУДОВОМУ ПРАВІ

У статті на основі наукових поглядів учених досліджено теоретичні підходи щодо тлумачення поняття «правопорушення», яке є підставою виникнення юридичної відповідальності, а також найбільш чітко відображає суто юридичний зміст останньої. З урахуванням конструктивного аналізу наукових позицій вчених надано авторське бачення особливостей правового регулювання юридичної відповідальності в трудовому праві. Наголошено, що саме завдяки цим особливостям юридична відповідальність у трудовому праві відрізняється від інших різновидів галузевої та міжгалузевої відповідальності.

Ключові слова: правопорушення, особливість, правове регулювання, юридична відповідальність, трудове право.

Постановка проблеми. У трудовому праві юридична відповідальність у силу своєї глибинної сутності, правової природи має багато спільного з іншими видами відповідальності, водночас їй притаманний і ряд специфічних рис, обумовлених особливостями її правового регулювання. Розгляду основних, на нашу думку, з цих особливостей і буде присвячене дослідження в цій статті.

Стан дослідження. Проблематика юридичної відповідальності є однією з найбільш розроблених в теорії держави і права. Вона була предметом дослідження вчених О.А. Абрамової, О.Т. Барабаша, В.С. Венедіктова, М.І. Іншина, С.С. Каринського, Є.О. Кльонова, І.Д. Копайгори, В.В. Лазора, Л.І. Лазор, Ю.М. Полетаєва, О.І. Процевського, В.М. Скобелкіна, П.Р. Ставицького, Л.О. Сироватської, Н.М. Хуторян, Г.І. Чанишевої, Б.О. Шеломова та багатьох інших. Однак, незважаючи на це, існують питання, які не отримали належного розгляду в науковій літературі. Зокрема, це стосується особливостей правового регулювання юридичної відповідальності в трудовому праві.

Мета статті – визначити особливості правового регулювання юридичної відповідальності в трудовому праві.

Виклад основного матеріалу. Передусім ми хотіли би приділити увагу загальним аспектам підстав притягнення до юридичної відповідальності в трудовому праві. У тлумачному словнику термін «підстава» визна-

чається як:

– те головне, на чому базується, ґрунтується щось;

– те, чим пояснюються, виправдовуються вчинки, поведінка тощо кого-небудь [1, с. 966].

Отже, підстава правопорушення є тим фактором, який виправдовує та обґрунтовує притягнення особи до відповідальності, тобто необхідність покладання на неї відповідних обтяжень. Вважаємо за потрібне зазначити, що залежно від того, з позиції якого розуміння відповідальності підходити до визначення її підстав, останні суттєво різняться. Так, якщо розмірковувати про відповідальність у її позитивному контексті, то підставою відповідальності є сам факт виникнення трудових відносин.

В.С. Венедіктів з цього приводу пише, що трудова юридична відповідальність як суб'єктивна правова категорія починає своє існування з моменту виникнення трудових правовідносин [2, с. 92]. При цьому дослідник наголошує на тому, що традиційний підхід до розуміння в якості підстави виникнення юридичної відповідальності в трудовому праві тільки трудового правопорушення (винне протиправне діяння, яке полягає в невиконанні, порушенні трудових обов'язків робітниками та службовцями і яке заборонено санкціями) представляється сьогодні неспроможним [2, с. 62]. В.В. Похмелкін також вважає, що несення суб'єктом права позитив-

ної юридичної відповідальності є необхідною передумовою кваліфікації діяння як правопорушення [3, с. 37].

Не можемо повною мірою погодитися з таким твердженням. На нашу думку, швидше навпаки – саме правопорушення як підстава виникнення юридичної відповідальності найбільш чітко відображає суто юридичний зміст останньої. Ми не заперечуємо того, що виникнення трудових правовідносин є підставою для відповідальної поведінки, однак ця відповідальність належить до сфери моралі, тобто вона відображає внутрішні переконання, почуття особи. Така відповідальність не має чітких юридичних якостей і меж, які б, зокрема, дозволили відокремити її від категорії «обов'язків», «правомірної поведінки» тощо, що суттєво ускладнює її законодавчу інституціоналізацію. У зв'язку з цим вважаємо, що найбільш доцільним буде все ж таки розглядати підстави юридичної відповідальності з позиції негативного (ретроспективного) підходу до останньої, тобто відповідальність виникає як наслідок вчинення особою правопорушення.

П.Р. Стависький з цього приводу категорично наголошує, що правопорушення – єдина підстава юридичної відповідальності, причому будь-якого її різновиду. Воно свідчить про неповагу правопорушника до суспільства, правил його життя, до певного колективу [4, с. 72]. Подібну точку зору висловлював і М.С. Малейн, який зазначав, що правопорушення – підстава відповідальності; де є правопорушення, там є (повинна бути) відповідальність; без правопорушення немає відповідальності [5, с. 130]. М.Д. Шиндяпина пише, що, виходячи з сутності відповідальності, фактичною підставою її застосування є тільки склад правопорушення, передбачений нормою права [6, с. 16].

В.С. Венедіктов з приводу ретроспективного аспекту трудової юридичної відповідальності зазначає, що він настає тоді, коли фактична поведінка працівника не відповідає його ідеалу. Це говорить про негативну поведінку працівника, яка свідчить про порушення вимог правових норм. Працівник не виконує свої трудові обов'язки. Негативна поведінка працівника з точки зору правових норм приводить його до ретроспективної (негативної) відповідальності. Ретроспективна відповідальність настає за вчинене правопорушення [2, с. 96]. Безпосередньо правопорушення науковець визначив як неправомірне діяння, розцінюване державою як юридичний факт, що породжує обов'язок – відповісти за скоєне. За скоєння правопорушення змінюється одна з якостей трудових правовідносин. Частина його змісту набуває

охоронного призначення зі специфічними якостями та властивостями. Правопорушення являє собою акт поведінки, здійснений правопорушником. Він виражається або у вигляді конкретної дії, або у вигляді бездіяльності. Дія протиправна, якщо вона суперечить зазначеному в нормі обов'язковому масштабу поведінки [2, с. 96].

О.Ф. Скакун визначає правопорушення як суспільне небезпечне або шкідливо неправомірне (протиправне) винне діяння (дія або бездіяльність) деліктоздатної особи, яке спричиняє юридичну відповідальність [7, с. 420]. В.П. Марчук характеризує правопорушення як протиправне, винне діяння деліктоздатного суб'єкта, яке є особистісно або суспільно шкідливим чи небезпечним [8, с. 73]. К.Г. Волинка зазначає, що правопорушення є соціальною та юридичною належністю правомірної поведінки. Це поведінка, яка завдає шкоди правам та інтересам як окремих осіб, так і суспільства в цілому. Правопорушення становлять небезпеку для суспільства, порушують режим законності, чинний правопорядок [9, с. 178]. Науковець підкреслює, що, на відміну від правомірних дій, які можуть бути прямо передбачені нормами права, а можуть і впливати в загальній формі з «духу закону» (дозволено все, що не заборонено законом), протиправні дії повинні бути чітко сформульовані правовими нормами. З цього погляду про правопорушення можна говорити лише в рамках і з позиції закону, що визначає поняття й ознаки цивільного, адміністративного чи іншого правопорушення, а нерідко і точний перелік протиправних діянь. Такого роду «формалізм» протиправності забезпечує ясність і єдність вимог, що висуваються до всіх громадян і організацій [9, с. 178]. Виходячи з цього, автор визначив правопорушення як суспільно шкідливе діяння (у формі дії або бездіяльності) дієздатного суб'єкта, що суперечить вимогам правових норм. Сутністю правопорушення є свавілля суб'єкта або зазіхання на свободу інших суб'єктів [9, с. 178].

В цілому, незважаючи на велику кількість визначень поняття «правопорушення», що пропонуються на сторінках юридичної літератури, слід погодитися з точкою зору М.М. Марченка, який пише, що в будь-якому суспільстві правопорушення – це соціальний і юридичний антипод правомірної поведінки.

Існує безліч різних визначень правопорушення. В узагальненому вигляді вони зводяться до того, що правопорушення є винне, протиправне діяння праводієздатної особи або осіб, що завдає шкоди суспільству та тягне за собою юридичну відповідальність [10, с. 624; 11, с. 17]. Н.В. Беднякова, аналізує

ючи проблеми матеріальної відповідальності роботодавця, відзначає, що будь-яке правопорушення завдає шкоди, загрожує стійкості стабільного життя держави та суспільства, особистим і суспільним інтересам і, врешті-решт, правопорядку, котрий розглядається як одна зі складових частин громадського порядку, що складається в результаті здійснення різних видів соціальних норм, які регулюють різноманітні сфери суспільного життя та розрізняються між собою характером і не збігаються способом впливу на поведінку людей (звичаї, норми моралі, правила громадських організацій тощо) [11, с. 17].

Специфічною властивістю правового регулювання юридичної відповідальності в трудовому праві є те, що офіційного визначення поняття «трудове правопорушення» чи «правопорушення в трудовій сфері» немає, на відміну від того ж адміністративного правопорушення та злочину. Так, у статті 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) закріплено, що адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права та свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність [12]. Відповідно до статті 11 Кримінального кодексу України злочином є передбачене цим кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину. Не є злочином дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі [13].

Однією з перших тезу про необхідність виокремлення трудового правопорушення висловила Л.О. Сироватська. П.Р. Стависький підтримує точку зору цієї дослідниці, але з певними зауваженнями. Зокрема, він зазначає: якщо вести мову про трудове правопорушення і водночас, як це робить Л.О. Сироватська, виокремлювати у його межах дисциплінарне та матеріальне правопорушення, то перше (тобто трудове правопорушення) слід розглядати тільки як родове поняття, науковий висновок, тобто цього правопорушення як такого не існує. Воно реально проявляється тільки у формі дисциплінарного проступку або майнового правопорушення. Ось чому не можна погодитися з твердженням про наявність особливої відповідальності в трудовому праві. Правник на-

голошує, що це твердження було б зрозуміло, якби в кожній галузі права був вид відповідальності, який застосовувався б тільки в цій галузі, а в інших – ні. Але в трудовому праві такого характеру правопорушення та відповідний вид відповідальності не відкриті, а дисциплінарна та матеріальна відповідальність – це не виняткова приналежність трудового права, хоча кожен їх галузевий підвид, як підкреслювалося вище, має своєрідні риси, набуває забарвлення та особливості цього виду суспільних відносин [14, с. 74].

Враховуючи вищезазначене, вважаємо, що цілком можна погодитися з існуванням трудової відповідальності як узагальнюючого поняття, яке об'єднує в собі різновиди відповідальності, притаманні трудовому праву. Це, як слушно зазначає, П.Р. Стависький, дозволить підкреслити трудову природу галузевих підвидів матеріальної та дисциплінарної відповідальності, а також відповідних правопорушень, відмежувати їх від аналогічних категорій в цивільних, адміністративних та інших відносинах [14, с. 74].

Однак необхідність існування такого поняття має швидше суто теоретичне, ніж практичне значення, оскільки до складу трудового правопорушення входять два види правопорушень, які різняться за своїм характером (дисциплінарний проступок і трудове матеріальне правопорушення), а отже, доцільніше сформулювати та закріпити на рівні трудового законодавства чіткі визначення понять «дисциплінарне правопорушення» та «матеріальне правопорушення».

Наступною особливістю правового регулювання юридичної відповідальності в трудовому праві є те, що воно здійснюється як на публічних, так і приватних засадах. Так, з одного боку, відповідальність у сфері трудових відносин визначається офіційними нормативно-правовими актами, виданими в централізованому порядку. А з іншого боку, сторони мають можливість визначати питання своєї відповідальності на договірних засадах (звісно ж, у певних межах). Така специфіка правового регулювання юридичної відповідальності у трудовому праві знову ж таки обумовлена тим, що підставами для притягнення до неї є різні за характером правопорушення.

Дисциплінарна відповідальність, що наступає за вчинення дисциплінарних проступків, має яскраво виражену каральну та публічно-правову природу, у зв'язку з чим вона встановлюється у відповідних законодавчих актах і не припускає значної варіативності для сторін трудових відносин під час її визначення. У свою чергу, матеріальній відповідальності, що накладається за вчинен-

ня трудових матеріальних правопорушень, більше властивий договірний характер, у законодавчому порядку при цьому визначаються тільки загальні організаційно-правові засади цього різновиду трудової відповідальності. Це необхідно перш за все для того, щоб гарантувати, що правове становище працівника за договором не буде гіршим, ніж передбачене чинним законодавством. Варто відзначити і те, що законодавство дозволяє у відповідних випадках на договірних засадах визначати не лише індивідуальну, але й колективну (або бригадну) відповідальність.

Відзначимо таку особливість правового регулювання відповідальності в трудовому праві, як відсутність конкретних складів правопорушень. У зв'язку з цим обов'язки, які накладаються на учасників трудових відносин за вчинені ними правопорушення, тобто санкції, також не мають прив'язки до відповідних складів правопорушень.

Також вважаємо, що в якості особливості відповідальності в трудовому праві слід відзначити те, що трудова матеріальна відповідальність ще не сформувалася в цілісний законодавчий інститут. В основному це обумовлюється недосконалістю нормативно-правової регламентації матеріальної відповідальності роботодавця.

Висновок

Отже, юридична відповідальність має важливе значення, адже саме відповідальність як страх перед покаранням у переважній більшості випадків стає вирішальним фактором, що стримує від вчинення правопорушення. Правове регулювання юридичної відповідальності в трудовому праві має ряд специфічних рис, завдяки яким вона від-

різняється від інших різновидів галузевої та міжгалузевої відповідальності.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун». – 2005. – 1728 с.
2. Венедиктов В.С. Теоретические проблемы юридической ответственности в трудовом праве / В.С. Венедиктов. – Х.: КОНСУМ, 1996. – 136 с.
3. Похмелкин В.В. Социальная справедливость и уголовная ответственность / В.В. Похмелкин. – Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1990. – 176 с.
4. Ставиский П.Р. Проблемы материальной ответственности в советском трудовом праве / П.Р. Ставиский. – К.; О.: Вища шк., 1982. – 183 с.
5. Малеин Н.С. Правонарушение: понятие, причины, ответственность / Н.С. Малеин. – М.: Юридическая литература, 1985. – 193 с.
6. Шиндяпина М.Д. Стадии юридической ответственности: [учеб. пособие] / М.Д. Шиндяпина. – М.: Книжный мир, 1998. – 168 с.
7. Скакун О.Ф. Теория государства и права: [підручник] / О.Ф. Скакун. – пер. з рос. – Х.: Консум, 2001. – 656 с.
8. Словничок юридичних термінів: [навч. посіб.] / уклад. В.П. Марчук. – К.: МАУП, 2003. – 128 с.
9. Волинка К.Г. Теория государства и права: [навч. посіб.] / К.Г. Волинка. – К.: МАУП, 2003. – 240 с.
10. Марченко М.Н. Теория государства и права: [учебник] / М.Н. Марченко. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ТК Велби, изд-во Проспект, 2004. – 648 с.
11. Беднякова Н.В. Правовые проблемы материальной ответственности работодателя: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.05 / Н.В. Беднякова. – Москва, 2006. – 228 с.
12. Кодекс України про адміністративні правопорушення // Відомості Верховної Ради України РСР. – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122.
13. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
14. Ставиский П.Р. Проблемы материальной ответственности в советском трудовом праве / П.Р. Ставиский. – К.; О.: Вища шк., 1982. – 183 с.

В статті на основі наукових взглядов ученых исследованы теоретические подходы к толкованию понятия «правонарушение», которое является основанием возникновения юридической ответственности, а также наиболее четко отражает сугубо юридическое содержание последней. С учетом конструктивного анализа научных позиций ученых представлено авторское видение особенностей правового регулирования юридической ответственности в трудовом праве. Отмечено, что именно благодаря этим особенностям юридическая ответственность в трудовом праве отличается от других разновидностей отраслевой и межотраслевой ответственности.

Ключевые слова: правонарушение, особенность, правовое регулирование, юридическая ответственность, трудовое право.

The article, based on scientific views of scientists, the theoretical approaches to the interpretation of the term "offense", which is the basis of legal liability, and most clearly reflects the purely legal content of the latter. Given the structural analysis of scientifically scientists, given the author's vision peculiarities of legal regulation of legal liability in labor law. Emphasized that thanks to these features, legal liability in labor law differs from other kinds of sectoral and inter-sectoral responsibility.

Key words: offense feature, regulation, legal liability, labor law.

